

A close-up photograph of a hedgehog in a lush green environment. The hedgehog is positioned in the center, looking directly at the camera. Its spines are dark and dense, while its face is covered in lighter, coarser fur. It is surrounded by vibrant green grass, ferns, and small yellow flowers. The background is a soft, out-of-focus green.

Mii usteveh luándust
Škovlâlii raavâkirje

Tekstâ:

Pi Mäkilä

Olgoldâshäämi:

Suvi Ojala

Kuvvim:

Olga Veselovskaya

Koveh:

Anne Coatesy/iStock (ovdâlokke)
GlobalIP/iStock (s. 4)
OpenClipart-Vectors/Pixabay (s. 5)
Kev/Pixabay (s. 6)
Anastasiia Akh/iStock (s. 6)
Ale-ks/iStock (s. 7)
GlobalP/iStock (s. 7)
CreativeNature_nl/iStock (s. 7)
Petra Göschel/Pixabay (s. 8)
dmxdx/Pixabay (s. 8)
Bruno/Pixabay (s. 8)
Marisa04/Pixabay (s. 8)
PhanuwatNandee/iStock (s. 8)
CreativeNature_nl/iStock (s. 9)
Gerald Lang/Pixabay (s. 16)
Tapani Hellman/Pixabay (s. 17)
Reinhold Bonefas/Pixabay (s. 17)
Alexa/Pixabay (s. 17)
Alain Audet/Pixabay (s. 17)
Erik Karits/Pixabay (s. 18)
Mark Philpott/Flickr (s. 21)
Thomas Stockhausen/iStock (s. 22)
Schanin/Pixabay (s. 24)
Gary Stearman/Pixabay (s. 25)
Ralph/Pixabay (s. 25)
Else Siegel/Pixabay (s. 25)
Nina Elise Reiter/Unsplash (s. 26)
Leva/Pixabay (s. 26)
OpenClipart-Vectors/Pixabay (s. 26)
Pixabay, iStock (s. 27)
Mario Fanciulli/Pixabay (tyehilokke)

Teddilem:

Laine Direct Oy

Kuástideijee:

SEY Suomen eläinsuojelu, 2024
Lintulahdenkatu 10
00500 Helsinki
www.sey.fi

Taan raavâkirje teevstah vuâduduveh
tutkum tiätun. Kâldeeluvâdâllâm tun
kaavnah sey.fi/lisaa-lahiluonnon-elaimista.

Anarâskielân jurgâlâm Jasmina Schreck

SEY
SUOMEN ELÄINSUOJELU

Siskâldâs

Ereslágáneh, mut siämmáálágáneh	4
Luándust tarbâšuvvoje maangah eromâštááiduh	6
Sierânâsnaavcah	7
Luándu lii ellee päikki	8
Lojomist lii luánduelleid háittu	9
Luánduellee pačarâsâst?	10
Čohčuv luándu ráhtâdât táálván	12
Täälvist cevzim váátá ennuv ročomuš	14
Luándu koccáá kiđđuv	18
Keessiv luándu liäđu	22
Mušte täid	25

Lase materiaál já pargopitáh suomâkielân kávnnoje meid
neetist: sey.fi/lisaa-lahiluonnon-elaimista. Kavnih-uv tun
QR-koodi? Skannaa koodi, te tááidáh olmâ sajan!

Tiervâpuáttim uápásmuđ aldaluáнду elleid

Taan vihko iššijn tun peesah uápásmuđ aldaluáнду elleid. Tun oopah tubdád luándust iälusteijee elleešlaajâid já uápásmuuh siämmást luánduellei navccáid, moh motomin sättih orrood viehâ oláttitten-uv. Ulmuu toimâ vaaigut luándun maangânáál. Tain vihkoin tun oopah, maht tun puávtáh išediđ luánduelleid vaijeed pyerebeht.

Ereslágáneh, mut siämmáálágáneh

Mij ulmuuh lep elleeh, aabás tego kisáh, pennuuh teikká ovdámerkkán kyeleh já lodeh. Mij puohah lep jieškote-uvlágáneh, mut mii vuáduotáárbuh láá siämmááh. Mij halijdep vaijeed pyereest, velttiđ pohčás já porgáđ aašijđ, moh láá mijján teháliih.

Puoh ellein lii jieijás teháláš rooli maailmist, já jyehi ellee haaliđ anneeđ huolá alnestis já uđâgijnis nuuvt pyereest ko máttá.

Maangah luánduelleeh, tego kutká já koppákuorijáš, láá uáli uceh, nuuvt ete taid illá huámmáš. Uásán ellein vist lii älkkee kiddiđ huámmášume. Uási tain, tego kumppi já kuobžâ, sätth lede mii mielâst poláttetteh, veikká mij ep liččii taid kuáassin uáinámgín.

Ellee stuárudáh tâi olgohäämi ij vaaigut toos, magareh vuáduotáárbuh tast láá. Ovdámerkkán uárrei já vuorâččásán poovčast vaarâ siämmáá ennuv, jis toh povčâgittuv jyelgis. Kuohthuuh poolláv, jis taid paldeet, já kuábás-uv lii pyeri mielâst, jis tain lii pyeri orrood.

Jyehi ellest lii jiešárvu

Tuu eellim lii áinookiárdásáš já mávsuláš. Meiddei jyehi ellee eellim lii áinoošlajásáš. Ellee eellim ij pyevti macâttiđ, jis tom mottoom suujâst moonât. Ellee jiermi, stuárudáh tâi olgohäämi ij vaaigut eellim áárvun. Tondiet jyehi áinoo ellee kalga kohtáliđ pyereest.

Jyehi ellest lii jieijâs saje luándust

Olmooš lii uási luándust tego puoh eres-uv elleeh. Jyehi ellest lii luándust tehálâš rooli. Lapsemáátu ana huolâ eennâmvuáđust, lodeh vist tuálih čuoškâi mere oornigist.

PARGOPITTÁ: Ovdâstit emoji olmâ ellei

Uárree

Riemnjis

Kuobžâ

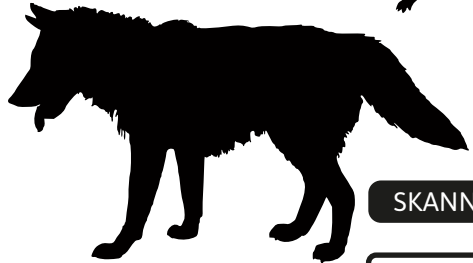
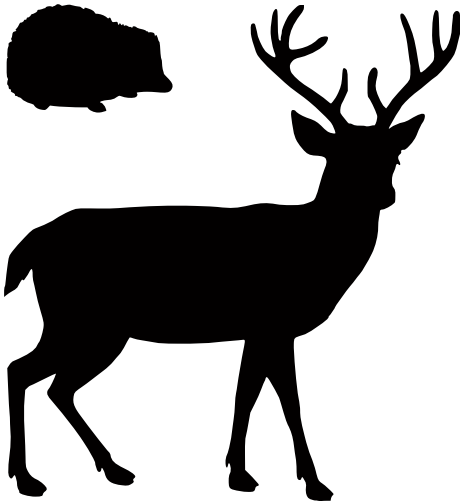
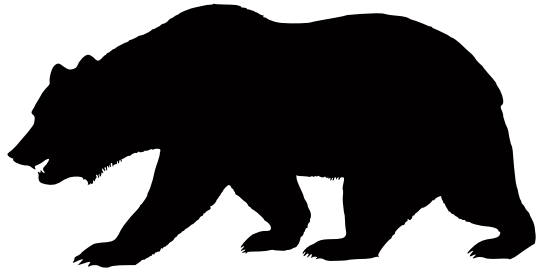
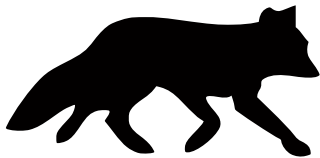
Äimisäplig

Kodde

Kumppi

SKANNAA

Oopâ lase: Mii lii čoovdâšlaajâ? (suomâkielân)

Njuámmil molso táálván tuurhäs ivne.

Luándust tarbâšuvvojeh maangah eromâštááiduh

Luándust iälusteijee elleeh láá vuáhádum eellid jieijäs eellimpirrásist. Eellimpiiräs meerhäs eidu tom kuávlú, kost ellee áásá. Ovdámerkkán aldameccí teikká šiljoost šaddee miäcáš lii uárree eellimpiiräs.

Vái elleeh piergiittáleh jieijäs eellimpirrásist, toid láá šoddám jieškote-uvlágáneh jiešvuodah. Suomâst tálviv lii koolmäs já keessiv liegäs, nuuvt ete tääbbin iälusteijee elleeh kalgeh cevziđ sehe kolmâ já kume šoonjâst.

Ovdámerkkán äimisäpligeh viettih täälvi oijágásâst piäjustus, kuobžah uáđih tálvinaharijd já njuámmil molso tuurhäs ivne vielgádin täälvi ááigán.

Tálvinaver lii kienälis naver. Oijágásâst ellee vuoinâm já eellimtoomah hitoh eenáb ko tálvinaharijn.

Iveaagij molsomist cevzim váátá ennuv ročomuš ellein. Maangah elleeh ferttejh čuággiđ vāriraavvâd täälvi várás. Meiddei tálvisoksâm šoddádem kuulât ennuv energia. Siämmaá suujâst maangâ ellee udágeh šaddeh kidduv, ko luándust álga lede tuárvi liegäs já čuovvâd, já luándust lii tuárvi raavvâd udágáid.

**Pargopittá: Testaa jieijâd máátuid luánduellein
(suomâkielân)!**

Sierânâsnaavcah

Maangâin ellein láá tagareh superaaicaah, moh ulmuin iä lah. Ovdâmerkkân säpligoráseh lávluh kuáimásis, mut toi lávlum lii nuuvt olluv, ete mij ulmuuh ep pyevti kuulláđ tom.

Lodeh já ovdâmerkkân mietâmiäđušijneh vist uáinih maailm viehâ eresnáál ko mij, tastko toh pasteh uáiniđ ultraviolet ivne, mon mij ulmuuh ep paste uáiniđ. Tot meerhâš tom, ete luudij maailm lii ivnásuh ko mii ulmui maailm.

Nähkisuájáh pelestis kevttih škajáluođân suundeestmist. Škajáluođân tuáimá tego tutka. Tain aiccáin nähkisuájáh pasteh suundeestid pikkâsevnâdist já kavnáđ purrámuš ko lii siävñánâm.

Maangâi ellei aaicah láá aaibâs siämmaáh ko ulmuin, mut toh tuáimih eresnáál. Ovdâmerkkân riemnjis kulá já apsa ennuv pyerebeht ko olmooš. Tondiet maailm niävttä já oro riämnjá mielâst ereslágánin ko ulmuu mielâst.

PARGOPITTÁ: Ovtâstit ellee toos hiäivulii teekstân

Mun viestâdâm
šlajâskipárijdân
tânssáámáin.

Mun láávlum nuuvt ollâ
jienáin, et olmooš ij
kuulâ tom.

Must lii uáli šiev
hajâáiccu.

Oopâ lase: Maggaar lii säpligij lávlum, nabai magarin maailm oro mietâmiäđušijn teikkâ lode čolmijguin? (suomâkielân)

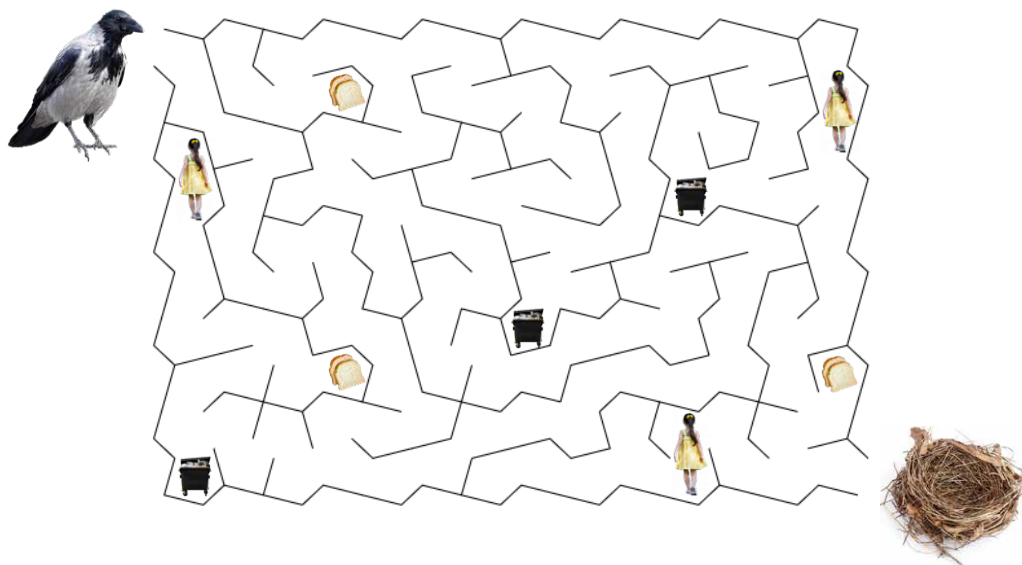

Luándu lii ellee päikki

Luándu lii luánduellee päikki. Tondiet lii teháláš mušteđ, ete **luándust jottee elleid kalga tipteđ eelliđ ráávhust**. Luándust iälusteijee elleid ij uážu kuuskâđ ige taid uážu lojodiđ. Meiddei laahâ kiäldá luánduellee väldim jielâhin.

PARGOPITTÁ: Uápist vuorâččâs torvolávt páikkásis

Váárut ulmuid, ruuskijđ já leibipittáid, já uápist vuorâččâs torvolávt páikkásis.

Puástulágán purrâmuš sáttá tovâttiđ čuolmâid elleid. Ovdâmerkkân leeibi já pulá piemâm viettuid sáttá tovâttiđ uđágáid ovdânemhemâdâs, mon keežild lode suájáh ovdâneh puástunáál. Talle lodde ij paste kirded.

Motomin mist oro unohâssân, ko mij teivâp luándust elleid, moid ep lijkkuu. Talle lii pyeri mušteđ, ete mij ulmuuh lep levânâm jyehi sajan Eennâmpáálust. Luándust iälusteijee elleeh irátteh piergiittállâđ jieijäs eellimpirrâsist. Toh iä pyevti varriđ eres sajan, jis toh hardâšuveh mist.

Pargopittá: Oopâ lase aldaluándu ellein (suomâkielân)

Lojomist lii luánduelleid háittu

Veikkâ juurdâ luánduelleeskipárist ličij-uv suotâs, lojomist lii ellei eenâb háittu ko hiähtu. Loijoom ellee ij määti poollâđ ulmuin tuárvi, já puoh ulmuin iä veltihánnáa lah pyereh aiguuh ellee kuáttá. Taan suujást luánduelleid ij uážu piemmâđ kiedâst. Tiivrijdgin ij pyevti nuurrâđ purkkijđ jielâhin, já cuobbbuu kodo kalga tipted lede ráávhust. Cuobbbuuh láá rávhuidittum elleeh Suomâst.

Luánduellee ij vaje pyereest, jis olmooš pıvdá tom jielâhin. Veikkâ ellee oroččij lemin rávhálâš, te tot pala, ko olmooš páággut tom lede jieijäs alda. Ton lasseen lii uáli vaigâđ orniđ tagarijd tiilijđ, main ellee makkuuččij.

Luánduellee pačarâsâst?

Ko luánduvárásâš ellee lammâšuvá, te olmooš ferttee išediđ. Meiddei laavâst iättoo, ete olmooš ferttee viggâđ išediđ pyeccee, lammâšum tâi mudoi kehnttes tiileest leijee ellee.

Jis tun kaavnah luándust lammâšum ellee, te muštâl tast rävisulmui. Rävisolmooš ferttee ornid iše ellei.

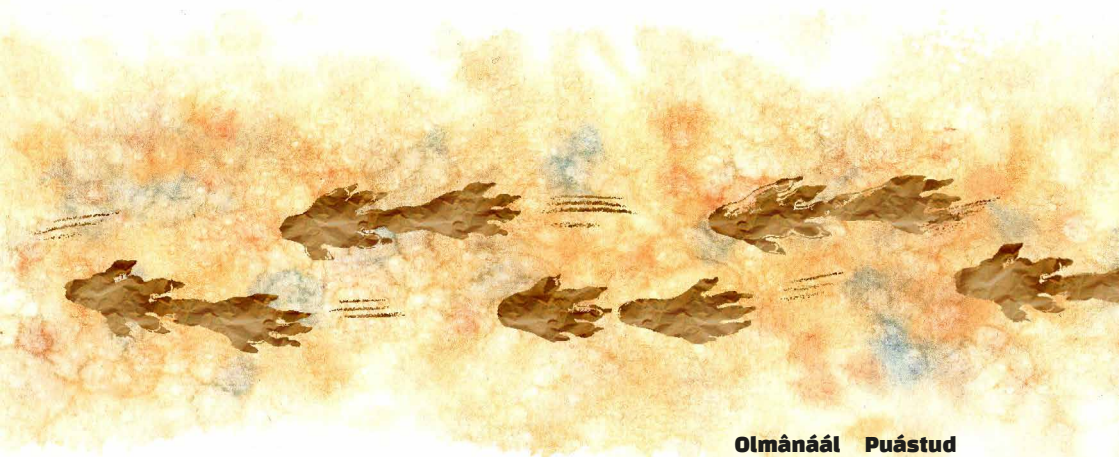
Iše já ravvuuh lammâšum luánduvárásij ellei tiipšon kávnorejeh tääbbin: *sey.fi/luonnonelaimet*. Jis rävisolmooš ij lah vises, maid kalga porgâđ, te sun kannat väldid ohtâvuodâ luánduvárásij ellei äššitobdei.

Ellee puáhtá lammâšud luándust maangâ suujâst. Mangii lammâšume lii čuávumuš ulmui tooimâst, tego ruskiimist. Jis olmooš leggist ruuskijđ luándun, te ellee sáttá jurdeđ roske purrámuššân. Jis ellee porá ovdâmerkkân lastik, tot sáttá puáccád viärráht.

PARGOPITTÄ: Olmänáál vâi puástud?

Tun kaavnah lammášum äimisäplig. Maid poorgah? Merkkii ruossáin olmâ vástádâsâid.

	Olmânáál	Puástud
Mun faalâm mielhi äimisäpligân.	☐	☐
Mun jiem muštâl äimisäpligist rävisulmuid.	☐	☐
Mun uusâm luánduvárásij ellei tipšoo ohtâvuotâtiäduid.	☐	☐
Mun kojâdâm ravvuid luánduvárásij ellei tipšoo.	☐	☐
Jis mun ferttiim pajediđ äimisäplig, jiem taarbâš syejikistuid.	☐	☐

Täärhist olmâ vástádâsâid

Čohčuv luándu ráhtádât táálván

Luánduelleid lii hitruu čuávvuđ pirrá ive. Čohčuv puáhtá čuávvuđ ovdámerkkân luudij varripargoid já keččáđ tom, maht šiljo luándu já elleeh ráhtádáteh táálvi puátimán.

Ovdámerkkân äimisäplig viättá táálvi tálvipiäjust oijágásást. Vistig äimisäplig ráhtá muáddi “čohčäpiäju”, main tot väljee oovtá oijágás várás.

Äimisäplig mákkoo šiljoost, kost láá ennuv syejipääihih

Äimisäplig ráhtá nooná piäjuid, ovdámerkkân sevtilmiehtân koivum vuáguid. Mielásumosávt äimisäplig ráhtáččij piäjus kuhás ulmui aassämpaaihijn, ovdámerkkân miácán. Tondiet ko luánduvidá meecih láá Suomâst-uv ain ucceeb já ucceeb, äimisäpligist sáttá leđe vaigád kavnáđ mudágis piäjupaaihijd.

Äimisäplig mákkoo šiljoost, kost kávnovej ennuv syejipääihih já čiäváh, tego muorah já miestuuh. Šiljo kannat kyeddiđ härávášhánnáá. Eromášávt vädirloostah láá äimisäpligáid šiev piäjuhuksimateriaal. Maangâ eres-uv ellee máhdulášvuotá tálvástállád lii tast kiddâ, kávnovej-uv eellimpirrâsist syejipääihih já čiäváh. Ovdámerkkân piäivááloddáá kiivsah tálvástáleh loostâi siste.

Tiettih-uv tun, ete äimisäplig lii ellee fossiil?

Äimisäplig ij lah ennuvgin muttám häämis suullân 15 miljovn ihán. Tot meerhâš tom, ete äimisäpligeh láá iälustâm maailmist jo siämmáá ääigi ko uási dinosaurusiijn. Äimisäplig čuávji ij killáá laktoos. Nubenáál ko motomijn lavluin lávluh, äimisäpligáid ij uážu kuássin faallâđ mielhi.

Vyelgiđ čohčâmookán miäcán. Čuávvuđ, magarijd elleid tij uáinivetteđ mohe ääigi já magarijd ellei pierválijd tai aassámpaaihiđ tij kavnávetteđ. Luuhâđ, mon ennuv elleeh láá, já čäällid lovovid pajas. Uuccâđ tiäđuid ellein já ráhtiđ oovdánpyehtimijđ ellein uccâ juávhuin.

Jyehi
mohheest
kavnum ellee lii
tehálâš aiccâmuš,
lâiba tot talle kutká
teikkâ láádu alne
miälloo viettuu.

Elleid ij uázú
hemáid, pic taid
kalga tipted lede
ráávhust. Eromášávt
tálviv ellee taarbáš
puoh energia táálvist
cevzimán.

Táálvist cevzim váátá ennuv ročomuš

Tálviv luándust šadda joscád, tastko maangah elleeh uáđih tálvinaharijd, viettih táálvij oijágásást tái värrekeh táálvij ááigán máddiláá. Ovdámerk-
kán **muldesäpligeh já kuobžah kiäsádateh táálván kuátán uáđđid tálvinaharijd.** Toh čuággi ovdil tálvinaharijd ennuv väriraavvâd, amas toid šoddâd nelgi tálvinaharij áäigi. Uárreeh vist vyerkkekeh ennuv purrámuš táálvij várás.

Uási ellein ucáluveh tálviv ulmui aassámkuávlui piállás. Ovdámerkkan ládisäpligeh já rotáh sáttih iráttid peessâd siisâ lieggásân. Maangah lodeh vist sirdášuveh kaavpugij šiljoid, tastko táálui alda lii lieggásuh já máhdulávt luddijd mudágis purrámuš-uv.

Viste-eevnih pelestis mákkokeh siste pirrá ive koške visteááimust. Tâin-uv eevnijn lii tehálâš roolâ: toh poreh siisâ puáttám eres tiivrijd já čielgitávtittes elleid.

Pargopittá: Ruossáhâš (suomâkielân)

Maid tiivreh pargeh tälviv?

Tiivreh láá rievdeeliegásvuodáliih elleeh. Rievdeeliegásvuotâ meerhâs tom, ete tiivrij rummâšliegásvuotâ muttoo pirrâs liegásvuodâ mield. Eevnih, skuápuh já puunkih já maangah tiivreh tálvástâleh kuáivudâtmáin ovdâmerkkân muorâi pááruhe vuálá. Porruuh já čuoškah vist tálvástâleh manneen aijuin já njeeshijn.

Puoh tiivreh já eevnih iä kuittâg vuoinjâst tälviv. Ovdâmerkkân njuškimseibâgeh láá uccâ tivrááh, moh lihâdeh ubâ täälvi muotâcuonjâst-uv, tastko tai orgaanvuáhâduvvâst lii glyserol, oovtálágán puolâškolgos. Glyserol ij jiänu nuuvt älkkeht ko čääci. Taan suujâst motomeh uccâ tivrááh já eevnih pyehtid oinuđ tälviv, veikká olgon liččii muáddi puolâšceehi.

PARGOPITTÄ: Uápist mievri tälviپیاجون

Luudij piemmmâm lii tärhis hommá

S tuorrá uási Suomâ luudijn värrekeh táálván mæddiláá. Uási luudijn vist pääcih Suomân tálvástálláđ. Ovdâmerkkân pyeidicissááš já lädikuávnská láá tagareh lodeh, moh uáinojeh šiljoin pirrá ive.

Vái lodeh cevzih kuhes táálvist, maangah ulmuuh fáálih toid purrámuš tálviv. Kannat kuittgâ lede tárkki, ko piämmá luudijd.

Jis tun piemah luudijd, mušte täid aášijd:

- Ko ohtii aalgât piemmmâm, te tom kalga juátkiđ ubâ táálvi.
- Piemmmásaje kalga čurgiđ merikoskásávt. Tálvipurrámuššân luddijd heivejeh koráttemes piäivááräsisiemâneh, pähkineh sehe pyeidi. Leibi ij soovâ luddijd.
- Käävpist ostum pyeidipááluin kannat vâldiđ viermi meddâl, tastko lode jyelgi sáttá surruđ viärmán já lodde sáttá lammášuđ.
- Luudijd kannat piemmmâđ tuše táálvi ääigi. Lodeuđágááh tarbâšeh tiivrijd purrámuššân. Puástu raavvâđ puáhtá tovättiđ ovdâmerkkân uđágái ovdánemhemädäsáid.

Pargopittä: Bonŋaa šiljoluudijd

PARGOPITTÄ: Ovtâstit luodâid olmâ ellei

Täärhist olmâ vâstâdâsâid

PARGOPITTÄ: Luoddâmokke

Vyelgiđ uánihis mookán aldapirrâsân já uuccâđ ellei luodâid.

Kii kávná enâmustáá luodâid? Tubdâvetted-uv taid luodâid?

Taam pargopitá kannat porgâđ talle ko olgon lii tommit muotâ, et ellei luodah pääcih uáinusân.

Luándu koccáá kiddyuv

Talle ko kuhes tálvi lii lappád, maangâin luánduellein lii huáppu. Täälii äigi kavnáđ ennuv purrámuš, molsođ tálvisoksám kesisoksámân já ráhtádáttád čiivgái šoddámân tai udágái čolgámân.

Njuámmil já ruošânuámmil vuosmuuh čiivgah šaddeh, lodeh máccih tálvimádhistis, kyevdih já tažáligh virkoduveh, já lodeh ráhtiškyeteh pierválijdis.

Tiivreh še moráneh, ko kiddyá puátá. **Kiidâ vuosmuin miäđušijnijn já mietâmiäđušijnijn lii korrâ pargo kavnáđ purrámuš, jis liäđđoo šadoh iä vala lah ennuv.** Liäđđoo poijuuh já kiidâ vuosmuuh kukáh láá toid hirmád teháliih.

Pargopittá: Mii ovtâstit ulmuu já vuorâččâs? (suomâkielân)

Roskeh láá elleid varâliih

Ko muotâ suddá, eromášávt kaavpugijn já luodái roobdâin iteh ulmui enâmân leggistem roskeh. **Roskeh láá luándun já luánduelleid varâliih.** Tain piäsá luándun mangâ háituluii amnâs. Elleeh sáttih jurdeđ ruuskijđ purâmuššân já puurrâđ taid. Ton lasseen elleeh sáttih surruđ ruskijđ.

PARGOPITTÁ: Roskemokke

Vyelgiđ oovtâst roskemookán. Toos tij taarbâšvetteđ kumikistuid, lastikseehâ sehe poostâid, moin pyehtivetteđ nuurrâđ ruuskijđ. Uuccâđ ruuskijđ uccâ juávhuin škoovlâ aldapirrâsist já nuurrâđ taid sehhâid.

Mušteđ, ete ruskijđ ij uážu kuáassin kuoskâđ päljis kiedâiguin. Tagaráid tingáid já ruskijđ, moh oroh varâlâžžân, ij kannat kuoskâđ ollágin. Jis tun kaavnah amnâsijđ já tiingáid, moh oroh varâlâžžân, muštâl tain rávisulmui.

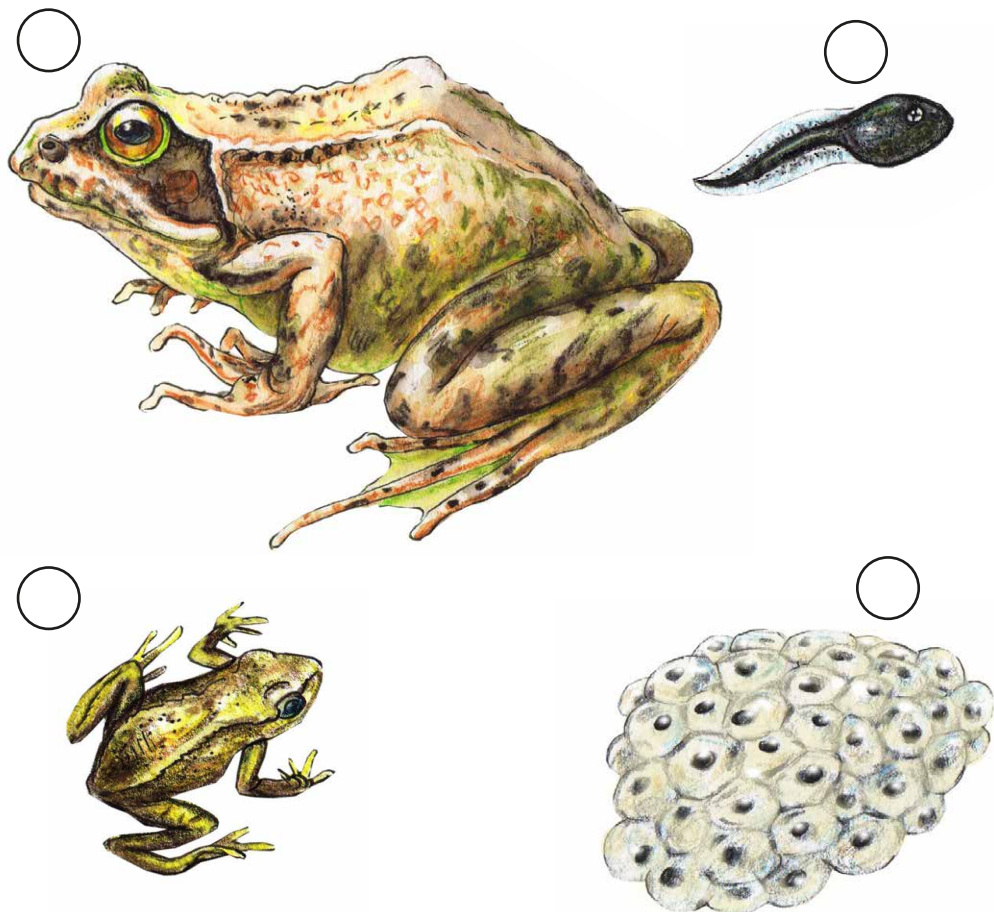

PARGOPITTÁ: Šluubbukuáivi muttoo cuobbun

Cuobbuuh láá rievdeeligâsvuođáliih elleeh, main lii herkis liške. Toh vyeijih sehe kiäppáiguin já liškijn. Cuobbuu liške taarbâš lahtâvuodâ, vâi tot tuáimá.

Cuobbuu eellim álgá cuábuikoodoost. Cuobbuuh kođeh tooláá kiđđuv, ko jienjah láá suddâm. Tastmaņa maneh já uđágeh ovdáneh já šaddeh čäásist. Keessiv uđágeh kuárnuh enâmân já vyelgiškyetih uđđâ kuávloid.

Numerist cuobbuu ovdánemmuddoid rievtis oornigist. Mast cuobbuu eellim álgá? Maggaar cuábuiuđâg lii kiđđuv, keesi aalgâst, nabai loppâkeesi?

Kiddâ lii udâgij äigi

Stuárráamus uási luánduvárásijn ellein uázžuh udâgijdis kidduv. Elleid kalga adelid pessimráávhu. Laavâ miel **maggaargin pessejeijee lode ij uážu hemâdiđ, já ovdâmerkkân luudij čuávum ij uážu hemâdiđ luudijd.** Eenih kalgeh tuostâđ lällid já piemmâđ jieijâs udâgijd. Rijjâ jottee kisáh láá stuorrâ uhke šiljo elleid. Tondiet kissá kolgáččij lede olgon tuše talle, ko olmooš lii kocemin tom. Meidgin pennuid já eres jielâhijđ ij uážu lyeštid hemâdiđ luándust iälusteijee elleid.

Motomin ellei täävih sätth orrood omâsin mii ulmui mielâst. Ovdâmerkkân ruošânjuámmileni šoddâđ mangâ čiivgâ. Tot tuálvu jyehi čiivgâ jieijâs čihán. Návt enni suojâl čivgâidis piätuellein. Enni iälâ njoomâtmin čivgâidis ohtii teikkâ kuohtii peeivist, tippálávt talle ko lii jo sevñâđ. Mudoj čiivgah viettih peeivis ohtuu.

Luándust orroo njuámmilčiivgân ij uážu kuoskáđ. Čiivgâ cevzim lii ol-lásávt kiddâ ton eenist. **Jis čiivgân kuáskâ teikkâ tom heemâđ, te enni sáttá hilgođ čiivgâ.**

Motomin uudâg puáhtá kuittâg lede pačarâsâst. Ovdâmerkkân lodeudâgâš tãi uárreečivgâ sáttá koččâđ piervâlist já lammâšud. Talle ulmuu iše sáttá lede taarbâšlâš (kj. siijdo 10).

Keessiv luándu liädu

Keessiv luándust lii ennuv purrâmuš, já eellim tiättoo jyehi saajeest. Elleeh mákkojeh taggaar šiljoost, mii ij tipšuu liijkás ennuv. Ovdâmerkkân čurgádin čuoppum sino lii mangáid elleid tego ääpi, kost ij lah masa ollágin purrâmuš iäge syejipääihih. Nijtto, kost šaddeh ennuv šadoh, sáttá lede mii ulmui uáinust epičurgád, mut luánduelleid tot lii uáli šiev piirás: niijtoš lii ennuv purrâmáš, já čiäváh-uv láá valjeest.

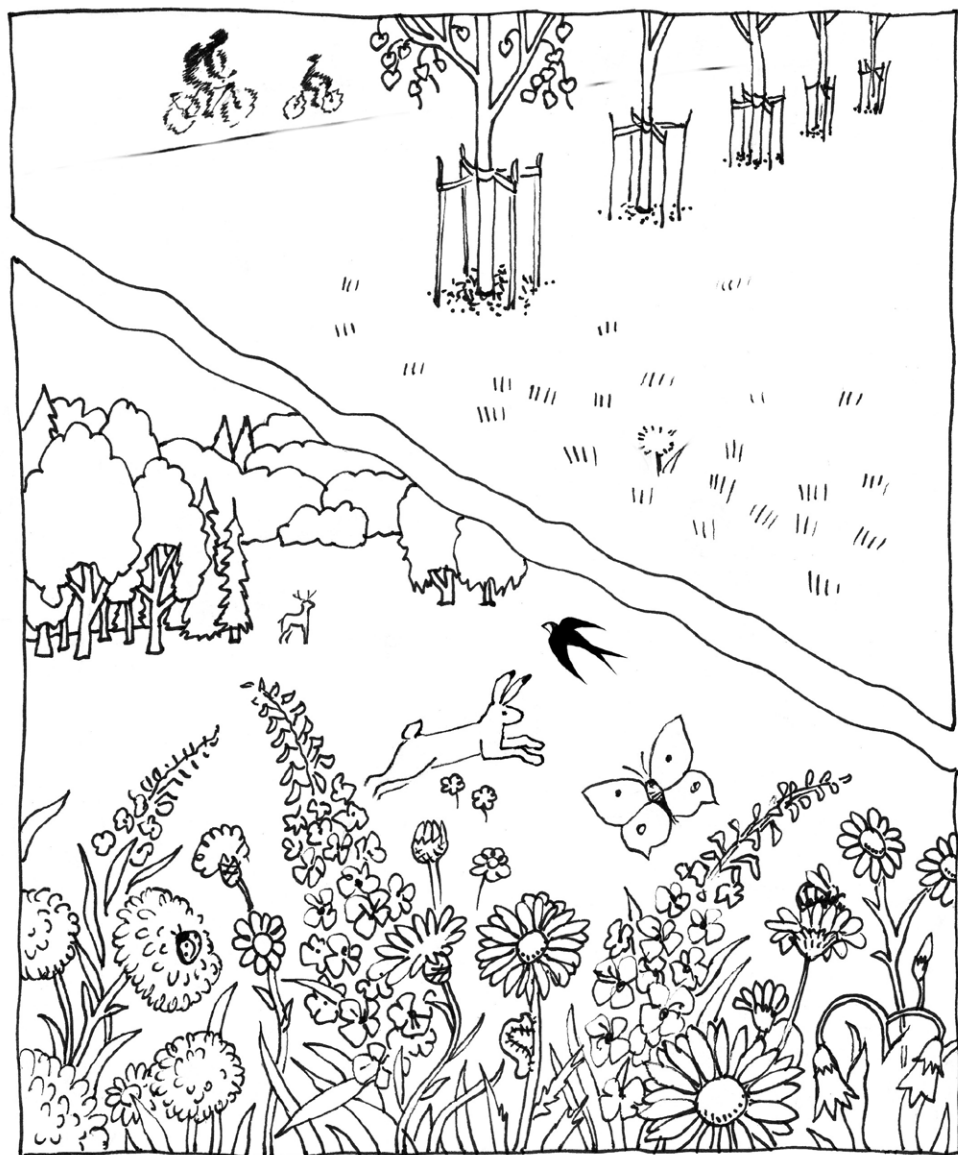
Tiethih-uv tun, ete uárree máttá čaittâlid?

Čääci kooškon

Maangâin ellein lii keessiv uáli koško. Koške keesij äägi luánduelleid kannat faallâd čääsi. Piejâ vyeligis lite šiiljon já lasseet ovdâmerkkân keedgi tiäddun, amas litte komániid já vai elleeh peesih jiejah meddâl litteest. Putteest čäcilite huolâlâvt rávisulmuin jyehi peeivi.

Viärdádállâđ eellimpirrâsijd já suogárdiđ, magareh elleeh kyevti uáli ereslágán pirrâsist pyehtih eelliđ. Ivnii kove.

Ekosysteem uccâ toorjâcageh

Tiivrijn lii keessiv eromâš tehálâš rooli. Uási tain lii eres šlaajâi purrâmuš, uási tain vist kavjeješ šaddoid. Tivrešlaajah láá maailmist paijeel miljovn, ađai **paijeel peeli puoh elleešlaajâin láá tivreh.**

Mietâmiäđušijn lii ohtâ ekosysteem toorjâcoogijn. Mietâmiäđušijneh iälusteh masa ubâ maailmist. Eromâšávt vildáás mietâmiäđušijnijn lii tehálâš merhâšume. Toh pehtiliteh kovjim, já nuuvt šaddo šadda já heđâlmijn šaddeh njálgáh.

Maangâi ulmui mielâst puohlágáneh tiivreh oroh kixsen. Tondiet mij ulmuuh lep keksim maangálágánijd karbâmpiergâsijd, moiguin ovdâmerkkân čuoškah pisoš olgoláá. Tágáreh **karbâmpiergâseh sätth lede pehtileh, mut távjá toh láá háituliš eres-uv elleešlaajâid.** Ovdâmerkkân Thermacell, mon tárguttâš lii koddeđ čuoškâid, lii nuuvt pehtil, ete tot koddá puoh eres-uv tiivrijd aldasijn. Talle tiivreh iä peesâ kovjid šaddoid iäge eres elleeh finni tain purrâmuš.

Kidđuv já keessiv olgon kirdee tiivreh pajedeh mist maangálágánijd tobdooid. Kukkáást kuukán kirdee mietâmiäđušijn lii ilolâš uáinus, mut taldrik roobdâst kuovlâdejee veepsis sáttá koccáattiđ palo.

Uáppáásm tiivrij tobdomerháid. Čäáli kove vuoluupiäláá viijván olmâ tiivre noomâ.

Miäđušijneh láá täsivávt jurbâseh já soksiih. Tain lii masa ain čapis ivne.

Mietâmiäđušijneh láá soksiih, mutâ iä aaibâs nuuvt soksiih ko miäđušijneh. Tai monnjârummâšist láá távjá sárgáh.

Viäpsáin lii kezis aaleem koská- já monnjârummâš kooskâst. Monnjârummâšist láá čapis sárgáh fiskis iivne alne.

Räsikiärppáin pyehtih leđe sárgáh tego viäpsáin, mut tain ij lah kezis aaleem.

Tiettih-uv?

Piäiváálooddááš, mii oro vuoiḡâstmin maadij tâi kállee alne, lii jiešalnees puurâdmin. Tot njama mineraaliḡd njamonjunijnis.

PARGOPITÁH

Purrâmuš kavjeijeid.

Kalveđ nijttošadoi siemâniḡd uccâ kuávlun šiljoost. Ko šadoh šaddeh já kukáh liäđuškyeteh, toh fäähliḡ valjeest raavvâd kavjeijeid, tego miäđušijnijḡ já mietâmiäđušijnijḡ.

Rähtid piäiváálooddâid baari.

Pieijâđ taldrikân heedâlpittâid, teikkâ landiḡ siirâáp tâi faariisukkâriḡd vijne-etikân. Piäiváálooddâi baari kannat pieijâđ olgos piäivâás sajan, kost ij piegâ. Čuávvuđ, magareh elleeh eelih taldrik piällâst. Luuhâđ ellei mere.

Borḡaa tiivre.

Tarkkuu luându šiljoost. Čuávu muádi miinut ääḡi oovtâ tiivre, mon tun kaavnah, já čäähliḡ pajas: Mon šlaajâst lii koččâmuš? Maid tiivre parga, maht tot lättee? Čäähliḡ aiccâmušâid pajas. Uusâ neetist lasetiäđuḡd tiivrest.

Oopâ lase: Tiettih-uv tun, ete tiivreh savâsteh?

Luándu lii luánduellei päikki.

Luándust jottee elleid kalga tipteđ eelliđ ráávhust. Luándust ässee elleid ij uážu kuuskáđ ige taid uážu lojodiđ. Laahâ kiäldá luánduellee väldim jielâhin. Ton lasseen laahâ kenigit išediđ luánduvárásii ellee.

Roskeh láá varâliih luándun já luánduelleid.

Tain piäsá luándun mangâ háitului amnâs. Elleeh sättih jurdeđ ruuskijd purâmuššân já puurrâđ taid. Ton lasseen elleeh sättih surruđ ruskijd.

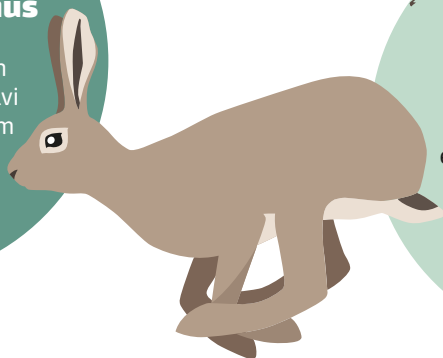
Elleid ferttee adelid pessimráávhu.

Laavâ mielđ maggaargin pessejeijee lode ij uážu hemâdiđ, já ovdâmerkkân luudij čuávum ij uážu hemâdiđ luudijd.

Iveaagij molsomist cevzim váátá ennuv ročomuš ellein.

Maangah elleeh ferttejeh čuággiđ väriraavvâđ täälvi várás. Meiddei tälvisoksâm šoddâdem kuulât ennuv energia.

Tiivrijn lii keessiv eromâš tehálâš rooli.

Uási tain fäälíh purrâmâš eres šlaajáid, uási tain vist kavjeješ šaddoid.

Taat viikko lii vyeliškovläläid uáivildum tiätu- já pargopittápakkeet ive 2024 Ellei oho fáádást, alduándu ellein. Materiaal puáhtá kevttiđ máttááttásást pirrá ive. Amnástuv puáhtá kevttiđ meid eereeb iárrás luándu- já elleekerhoin.

Amnástuv puáhtá tiiláđ nuuvtá čujottásást sey@sey.fi. Uápásmuu meid mii digimateriaaláid čujottásást www.sey.fi/lisaa-lahiluonnon-elaimista. Siämmáá čujottásást kávnójuh meid eres máttááttásán hiäivuliih materiaaleh, pargopitái čuávduseh sehe taan oppámviikko káldeetiäduh.

Ellei okko lii teemaokko, mii viättoo jyehi ive 4.–10. roovvâdmáánust. Oho vuossâmuš peivi lii almugijkoskâsâš Ellei peivi. Suomâst Ellei okko lii viettum ive 1959 ráájist. Ton uárnejeijee lii lamaš Suomâ elleisuojâlemservi SEY.

SEY lii Suomâ stuárráámus elleisuojâlemservi já elleisuojâlem äššitobdee. SEY toimâsuárgán kuleh puoh elleeh, já litto tuáimá pirrá Suomâ.